

Metodologické problémy dejín sociológie s osobitným zreteľom na dejiny sociológie československej

ALEXANDER HIRNER

Katedra sociológie FF UK, Bratislava

Posledné desaťročia ľudských dejín sú poznačené veľmi jednoznačným úsilím o zvedčovanie celej kultúry. Dožadujeme sa vedeckých základov v ideológiách a je celkom prirodzené, že postupné zvedčovanie očakávame aj na úseku jednotlivých vied. Na rozvoj vied upierame svoje nádeje pri budovaní jednotného univerzálneho systému poznatkov, ale tým nástojčivejšie od neho očakávame spoľahlivé informácie pri riadení osudov svojho života.

Zvyšovanie vedeckosti je teda celkom prirodzenou požiadavkou aj na úseku dejín a konkrétne aj na úseku dejín sociológie, ktorému má byť venovaná aj naša konferencia. Vedecké nároky na dejiny sociológie, sa kladú hlavne na úseku celkovej koncepcie, ale nie v menšej miere sa tu vynára potreba vyjasniť si aj základné metodologické otázky.

Po stránke postavenia koncepcie dejín československej sociológie veľkým krokom dopredu bolo osobitné sympóziu, ktoré v dňoch 19.—20. júna 1967 usporiadali v Brne tamjšie sociologické inštitúcie, a to Katedra sociológie FF UJEP, sekcia dejín čsl. sociológie brnenskej odbočky ČSSS a Mestský výbor Socialistickej akadémie v Brne. Toto sympóziu bolo pre rozvoj problematiky dejín čs. sociológie dôležité i po tej stránke, že sa na ňom vyniesli na povrch i niektoré metodologické otázky, a čo je z nášho hľadiska osobitne dôležité, vyslovila sa tu aj požiadavka, metodologické otázky dejín čs. sociológie ďalej dopracúvať.

Tento referát je myslený ako príspevok k vyjasneniu a formulovaniu týchto otázok a v menšej miere ako pokus niektoré z rozvinutých otázok aj zodpovedať. Uvádzame pritom, že nám nie je známa nijaká literatúra, ktorá by sa metodologickými otázkami dejín sociológie systematicky zapodievala. Preto sa nemáme ani na čo oprieť pri vymedzovaní rozsahu týchto otázok. Tu podávané vymedzenie opiera-

me iba na predbežnú analýzu vyplývajúcu z vlastného štúdia problematiky dejín sociológie.

Metodologickými problémami dejín sociológie tu rozumieme problémy súvisiace s určovaním a aplikáciou zásad, ktoré majú byť záväzné pre prácu a jej postup pri vypracúvaní dejín sociológie. Prichádza tu do úvahy rozpracovanie dvoch skupín otázok. Sú to predovšetkým otázky týkajúce sa analýzy doteraz diskutovanej problematiky dejín sociologického myslenia ako základu pri sledovaní zmien vo vývine sociológie.

Do prvej skupiny zaraďujeme:

1. Otázku predmetu dejín sociológie.
2. Otázku kritéria vedeckosti analyzovaných diel.
3. Otázku hodnotenia vývinu sociológie.
4. Otázku zákonitosti vo vývine sociológie.
5. Otázku dejín sociológie z hľadiska metasociológie.

V druhej skupine otázok, otázok týkajúcich sa vypracovania a aplikácie modelu sociologického myslenia na dejiny sociológie ako zložky tohto modelu prichádzajú do úvahy:

1. Voľba bádateľského predmetu, resp. obsah snímkovania sociálnej reality a stávanie sociologickej problematiky.
2. Aplikácia metód snímkovania sociálnej reality a spracúvanie zozbieraného materiálu.
3. Pozícia tohto snímkovania.
4. Stupeň a spôsob sociálnej angažovanosti bádateľovho myslenia.

Vo zmysle tohto delenia rozdelili sme aj referát na dve časti. V prvej časti poukážeme na šírku diskutovanej problematiky dejín sociológie a v druhej venujeme pozornosť možnostiam postupu pri vypracúvaní dejín sociológie s využívaním sociologického myslenia.

1. Otázka predmetu dejín sociológie

Keď si položíme otázku, čo má byť predmetom dejín sociológie, zdá sa nám, že odpoveď je predsa veľmi jednoduchá, že totiž predmetom dejín sociológie je sociológia. Avšak stačí sa oprieť len o trochu kritičnosti a zdánlivo jednoduchá odpoveď sa tu stáva naraz veľmi problematická. Jej problematičnosť však ešte vzrastá, ak sa sami pokúsime o konkrétnu prácu na úseku dejín sociológie.

Komplikácie vznikajú už zo samej skutočnosti, že dodnes nebol ani obsah, ani rozsah sociológie jednoznačne vymedzený, že jej pole nebolo jasne vyhranené oproti sociálnej filozofii, sociálnej psychológii, ale ani oproti ekonómii, oproti teórii práva, teórii umenia, teórii mravnosti a pod. Doterajšie pokusy o takúto vymedzenie majú len relatívnu platnosť a v konkrétnych prípadoch pripúšťajú rozdielny výklad.

Konkrétne, na Slovensku všetky významnejšie práce, ktoré prichádzajú do úvahy pre spracúvanie dejín sociológie, ale i všetci významnejší autori takýchto prác sú predmetom záujmu historikov viacerých spoločenských disciplín, predovšetkým filozofie, psychológie, ale i národného hospodárstva, estetiky, práva a pod. Nemyslíme, že by sa mala takáto prax apriórne odsudzovať. Veď nijaký predmet nemôže byť vyhradený pre štúdium len v rámci jednej vednej disciplíny s tým, že by mal byť tabu pre disciplíny iné. A potom, i sama sociológia, okrem toho, že má ambície stať sa sústavou poznatkov o zákonitostiach spoločnosti a spoločenského vývinu, prináša do samého poznania nový prvok, ktorý je priamo programovou negáciou protagorovskej tézy, že mierou všetkého je človek. Mierou všetkého sa v určitých variantoch sociológie stávala spoločnosť a niektorí sociológovia spoločnosť v tomto zmysle aj chápali ako stvárnovateľa všetkej sociálnej reality, čím sa za sociologický mohol pokladať akýkoľvek poznatok o ktoromkoľvek jave sociálneho, a vôbec i ľudského života vo všeobecnosti.

Škodlivosť tohto stanoviska je v jeho krajnej, prehnannej podobe. Tu sa ním totiž stierajú prednosti a výdobytky jednotlivých špeciálnych vied a ich disciplín. Vidieť to hlavne v encyklopedických systé-

moch sociológie, napr. takého typu, ako je systém Chalupného, ktorý do sociológie zaraďuje aj náuku o výtvoroch a činnostiach civilizácie. A tak IV. zväzok jeho *Sociológie* obsahuje poznatky o najrozličnejších javoch techniky, hospodárstva a kultúry, pričom nie je možné zistiť, čo má byť kritériom pre zaradenie týchto poznatkov do kategórie poznatkov sociologických a prečo sa za sociologické nepokladajú poznatky vzťahujúce sa na tú istú problematiku, ak sú vyslovné dôkladnejšie, obsiahnejšie a sústavnejšie v diele špecializovaného odborníka.

Z hľadiska otázky, čo všetko v takomto prípade pokladať za predmet dejín sociológie, je to okolnosť veľmi vážna.

Z iného hľadiska sa odpoveď na našu zdanlivo jednoduchú otázku komplikuje, keď dejiny sociológie postavíme podľa niekdajších doxografií a biografii. V dejinách sociológie ide totiž o čosi viacej než o dajakú „plochú revokáciu obsahu a spôsobu myslenia z minulosti“ — ako na to poukázal už prof. Galla na brnenskom sympóziu 1967. A toto čosi viacej než doxografiu a biografiiu možno z dejín sociológie urobiť len vtedy, keď sa bude klásť dostatočný dôraz na to, že ide o dejiny a že úlohou dejín všeobecne, a teda aj úlohou dejín sociológie, nie je hľadáť registrácia a revokácia toho, čo bolo v minulosti, ale že tu jasne vystupuje do popredia požiadavka štúdia zákonitostí.

V tomto zmysle treba upresniť aj prístup k samej sociológii v minulosti. Zjednodušene totiž hovoríme o sociológii v minulosti, ale v skutočnosti by sme mali hovoriť o rozličných sociológiách, o množstve variantov, ktoré postupne vznikali za sebou alebo ktoré diferenciáciou vznikali aj podľa seba. Ak potom kladieme v dejinách sociológie dostatočný dôraz na to, že ide o dejiny, potom predmetom týchto dejín musia byť zákonitosti vo vývinovom slede jednotlivých variantov sociológie, teda zákonitosti vo vývine sociológie.

Otázka predmetu dejín sociológie sa ďalej komplikuje aj vzťahom autora k dielu a vzťahom diela ku kvalifikovanosti autora. Tento vzťah vyvoláva komplikácie hlavne v praxi, kde sa s nimi stretávajú práve tak historikovia sociológie, ako i sociologickí bibliografi. Otázka tu znie asi takto: Má byť predmetom štúdia historika sociológie všetko, čo napr. kvalifikovaný sociológ napísal? Je dosta-

čujúca kvalifikácia autora na to, aby sa celá jeho tvorba zaraďovala do sociológie a tým aj do dejín sociológie? A zase naopak: Má historik sociológie pokladať za svoj študijný predmet aj tie práce týkajúce sa sociálnej problematiky, ktorých autori sú kvalifikovaní napr. filozofi, ekonómovia, psychológovia, teoretikovia umenia?

Ako vidieť ťažkosti vedoslovnej nedoriešenosti sociológie sa tu objavujú v novej podobe. Ich obsah je citeľný najmä u nás v Československu, kde sa ešte neutvorila dostatočne pevná tradícia v dejinách sociológie a kde bude veľmi záležať na tom, aké základy sa pre utvorenie takejto tradície položia v najbližších súborných dielach tohto druhu.

Už brnenské sympóziu nám ukázalo, že prístup k riešeniu týchto otázok možno očakávať na veľmi širokej základni. Že sú u nás zástanci veľmi liberálneho prístupu k hodnoteniu toho, čo má byť predmetom dejín sociológie, takže keby sa uviedlo takéto maximalistické, liberálne stanovisko do praxe, namiesto dejín sociológie by sme vypracúvali dejiny myšlienkových hnutí v najširšom zmysle. Na druhej strane je tu ale nebezpečenstvo, že prílišná úzkosť pri výbere toho, čo má byť predmetom dejín sociológie, by mohla viesť k umiŕňovaniu významu sociológie v dejinách našej vedy.

Nebolo by reálne očakávať, že by náš pracovný seminár mohol všetky tieto otázky definitívne vyriešiť. Celkom iste by to bolo nemožné po linke klasického vedoslovnia. Ak tieto otázky zaraďujeme do programu tohto pracovného seminára, je to skôr z toho dôvodu, aby sa využila forma diskusie o tom, či by nebolo účelné kodifikovať správnosť iného riešenia.

Máme tu na mysli skutočnosť, že i dejiny sociológie sú útvarom dynamickým a že aj v nich sa realizuje postupné úsilie o ich zvedčenie, že sú kultúrnym útvarom, ktorý by mal podliehať zákonitostiam vývinu a že by sa v nich mali rozvíjať tendencie pokroku. Smerovanie ku zvyšovaniu vedeckosti i dejín sociológie možno vidieť na rovine zdokonaľovania osobnostného prístupu k študovanému predmetu. Tým nechceme znížovať význam čoraz presnejšieho vymedzovania aj samej sociológie. Chceli by sme len upozorniť, že je možné pripustiť určitú toleranciu v tej zložke, ktorá podmieňuje zvedčovanie

dejín sociológie na úseku vymedzovania samej sociológie a centrovat úsilie o zvedčenie dejín sociológie na úseku vlastného vedeckého stvárňovania študovaného materiálu.

Konkrétne máme na mysli otázku, či by nebolo účelné dať priamo historikovi sociológie na uváženie, čo všetko pojme do svojho študijného záberu, ale o to viacej klásť dôraz na to, do akej miery vedel šírku študijného záberu zužitkovať na vysondovanie, formulovanie a dôkazy tých zákonitostí, ktoré pojatý materiál vzhľadom na celkový vývin sociologického myslenia obsahuje. Domnievame sa, že historik sociológie má určité právo objaviť sociológa, ale domnievame sa súčasne, že má povinnosť ukázať dôležitosť jeho postavenia v slede zákonitého vývinu sociologického myslenia.

Z tohto hľadiska potom nemôže byť chybou, ak historik československej sociológie pojme do dejín sociológie či už Bolzana, Palackého, Kollára alebo Štúra, Tyrša alebo Janka Kráľa, pravdaže pod podmienkou, že hodnotu svojho postupu dokáže autor tým, že práve dielom týchto autorov dotvorí obraz o zrode a rozvoji sociologickej problematiky a že tým prispieje ku zvedčeniu i sociológie, i jej dejín.

Ak by sa takéto ambície stali základom pre utvorenie tradícií sociologickej historiografie v Československu, dosiahli by sme mnoho.

2. O kritériách vedeckosti analyzovaných diel

O nič menej páľčivou je pre historika sociológie, ale aj pre bibliografa, otázka vedeckosti študovaných diel. Vystupuje do popredia v tom zmysle, či sa historik sociológie má zapodievať štúdiami, ktoré nedosahujú pre historika sociológie žiadajúcu vedeckú úroveň. Či historik sociológie má pokladať za látku svojho štúdia práce kompilačné, práce popularizačné, práce síce s tematikou sociálnou, ale vypracované v beletristických žánroch, prípadne aj formou poetickou.

Ak sa vysloví požiadavka, že historik sociológie, práve tak ako aj bibliograf má sa obmedzovať výslovne na práce vedecké, potom z toho vyplýva požiadavka stanoviť hranicu toho, kde začínajú poznatky, ktoré by bolo možné označiť ako sociologické preto, lebo sú vedecké. V rámci akade-

mickej rozpravy sa síce zdá, že znaky vedeckosti sú predsa známe a že by teda nemala vznikať pochybnosť o tom, či taká štúdia má charakter vedecký alebo nie. No v praxi takéto ťažkosti vznikajú. Teoreticky sa otázka vedeckosti vyskytuje skôr ako protiklad nevedeckosti a teda vzniká v tom zmysle, či do sociológie ako systému vedeckých poznatkov patria také poznatky a ich sústavy, ktoré boli ďalším vývinom prekonané a ktorých platnosť sa ukázala neudržateľnou alebo bola dokonca vyvrátená.

Otázky, na ktoré sa v praxi v tejto súvislosti naráža stavajú sa pred historika sociológie ako otázky určitého profesionálneho majstrovstva — ak nechceme hovoriť o určitých zvyklostiach najvyššie hodnotiť tzv. katedrovú vedu. Situácia tu je taká, alebo veľmi podobná, ako v oblasti umenia. I tu môžeme rozlišovať umenie ľudové, umenie amatérske a umenie profesionálne. U predpokladaných počiatkov umenia je síce ťažko rozhodnúť, aký charakter ono v tomto období malo. No dnes sa už dajú pomerne zreteľne vyznačiť deliace čiar y medzi umením profesionálnym a umením amatérskym a je možné pomerne uspokojive vyčleniť aj iné kategórie umenia, ako napr. umenie populárne.

Nazdávame sa, že analógia s umením nám môže naznačovať jednu z východiskových ciest pri hľadaní odpovede na otázku, čo má byť smerodajné pri zaraďovaní konkrétnych literárnych prác do kategórie prác sociologických. Ak v období pred inštitucionalizovaním sociológie a pred vybudovaním odborných pracovísk pre profesionálne školených sociológov bude užitočné všimnúť si najmä u nás aj významnejšie prípady amatérskych štúdií, ktoré splnili neraz úlohu vôbec bádateľskú a hlavne propagačnú a popularizačnú, po inštitucionalizácii sociológie už toto kritérium nemôže byť prípustné. V tomto období je potrebné robiť striktný rozdiel medzi amatérskou kompiláciou, povrchným eklekticismom, a popularizačnou spisbou na jednej strane a medzi odbornou sociologickou spisbou bádateľského charakteru na druhej strane. Treba tu totiž vychádzať z toho, že čo je naozaj rozhodujúce pre rozvoj sociológie, to sa prejaví výraznejšie — ak vôbec nie výlučne na profesionálnom úseku.

Odborno-bádateľský charakter sa dá rozlíšiť od amatérskeho pestovania záujmu

o sociológiu už tým, že sa v ňom odráža súčasná šírka a úroveň medzinárodného sociologického bádania tak pri snímaní sociálnej reality ako aj pri stavaní problematiky a pri zbehlosti v narábaní s metódami sociologického bádania. Vyslovme súčasne, že takúto úroveň by kvalifikovaný sociológ mal vykazovať. Bez nej totiž už nie je možné v sociológii hovoriť o vedeckej pripravenosti. Uplatňovanie tejto požiadavky je potrebné aj v záujme ochrany stavovskej cti, ale aj stavovskej zodpovednosti za úsek, od ktorého najmä naša socialistická spoločnosť toľko očakáva. To by sa malo týkať nie len všeobecnej sociológie, ale aj všetkých jej špecializovaných disciplín.

Pre všeobecný kultúrny rozvoj má istotu veľký význam aj amatérska a eklektická sociologická spisba a ešte väčší popularizačná spisba, najmä ak je jej publikovanie racionálne organizované. Ale obidva tieto úseky patria podľa nášho náhľadu do oblasti všeobecnej kultúry a osvety. Historik sociológie a jej bibliograf by sa mali pridrižovať požiadavky vedeckej úrovne v profesionálnom bádateľskom zmysle — aspoň v období po jej inštitucionalizácii.

Tá istá zásada platí aj pre literárne žánre. Ak má beletristická forma, najmä báseň v staršom období poslanie náukové, čo platí v období, keď sa poetická forma vyjadrovania pokladala za najdokonalejší stupeň vyjadrovania, ako to bolo napr. u Bohuslava Tablica a niektorých ďalších osvietenecov, prípadne i romantikov (Kollár, Janko Kráľ), v súčasnosti je treba brániť sa všetkým pokusom zaraďovať do vedeckej spisby, teda do sociológie, spisy beletristické. Veda si musí najmä dnes budovať a chrániť svoj vlastný vedecký štýl s definovanou odbornou terminológiou, ktorá odpovedá vedecky identifikovaným sociálnym skutočnostiam, a musí sa brániť nevedeckému prístupu k stavaniu a riešeniu sociálnej problematiky. Ani tu to neznamená azda znehodnocovanie kultúrneho významu, ktorý má a v každom období malo beletristické spracúvanie sociálnej tématiky. Ale pokým operatívne najspoľahlivejším aparátom na poznanie a ovládanie sociálnych zákonitostí, ako vôbec všetkých zákonitostí, je veda, deliacu čiaru medzi sociálnou beletriou a sociológiou je potrebné i v praxi historikov sociológie rešpektovať.

3. Otázka hodnotenia vývinu sociológie

Skutočnosť, že sociológia vznikla vyčlenením z filozofie, zanecháva na sociológii určité stopy ešte aj v období, keď sa dôsledne hlási medzi vedy. Je to dané hlavne zdôrazňovaním jej úsilia o syntetizujúci postup pri štúdiu sociálnej problematiky. Že v tomto úsilí o syntetický prístup sa v širšom rozsahu uplatňuje v sociológii narábanie s hypotézami majúcimi dosah filozofický, dedičstvo filozofie sa v sociológii prejavuje aj v negatívnom zmysle, konkrétne i v oblasti hodnotenia jej dejín.

Už vyššie sme vyslovili postulát, aby dejiny sociológie boli výsledkom tvorivej a stále sa zdokonalujúcej činnosti historika sociológie. Iba sme si nepripomenuli, že tento postulát je založený na predpoklade, že nástup určitých variantov sociológie v minulosti má určitý zmysel, meraný stupňom, ktorý tieto varianty dosahujú na ceste smerovania k ideálu vedeckosti a že takýto zmysel majú aj samy dejiny sociológie.

Je síce pravda, že doteraz nebola problematika dejín sociológie natoľko rozpracovaná, aby konfliktovosť tohto predpokladu vystupovala do popredia. Ba bolo by možné azda uvažovať aj o tom, či je potrebné túto konfliktovosť vôbec vynášať. No zdá sa nám, že záujem o metodologické otázky týkajúce sa vypracúvania dejín sociológie si to predsa len vyžaduje.

Vzhľadom na to, že nami spomínaná konfliktovosť sa javí v plnom rozsahu v rámci dejín filozofie a do sociológie preniká určitým spôsobom ako dedičstvo filozofie, obrátime svoju pozornosť v tejto súvislosti na túto problematiku vo zmysle stanovísk historikov filozofie. U nás ich obširne rozvinul Jozef Tvrďý v štúdií *Problém dejín filozofie* vo IV. roč. revue Bratislava, str. 1—12, z r. 1930.

Problém hodnotenia dejín filozofie sa mu javí v rozpätí medzi krajným skepticizmom reprezentovaným Descartesom, Schopenhauerom, Emmersonom, ale aj celým osvieteniským obdobím na jednej strane a medzi romantickým chápaním dejín sociológie ako sa s ním stretáme u Schlegla, Cousina a ďalších. Pre skeptikov, z ktorých v tomto ohľade vyrastajú racionalisti typu Hegelovho i Comteovho, zmysel historického procesu, ktorým prešlo filozofické myslenie treba vidieť jedine v tom,

že týmto procesom sa umožnilo dosiahnutie terajšieho vývinového stupňa. Predmetom študijného záujmu v dôsledku toho by mala byť teda filozofia v súčasnosti. ako sústava najprepracovanejších poznatkov. Podľa skeptikov štúdium predchádzajúcich vývinových období znamená zbytočný balast.

Odporcovia tohto skepticizmu, hlavne krajní pozitivistí, ale i Tvrďý sám, argumentujú proti týmto náhľadom tým, že vidieť zmysel predchádzajúceho vývinu v tom, že podmieňuje posledné štádium, je možné len vo vede, vo vedeckých disciplínach a hlavne v technike, kde predchádzajúce štádiá sú obsiahnuté v štádiách nasledujúcich. Vo filozofii je podľa nich situácia iná, vraj ideál pravdy sa hľadá neraz i protichodnými cestami. „Myšlienka filozofická — hovorí Tvrďý — nie je teda vedená priamočiarým pokrokom jednej vývinovej možnosti, ale obsahuje viacej možností, ktoré sa organizujú do väčších celkov“. (Tamtiež, s. 7.)

Naproti tomu zasa stanovisko romantikov, ako na to náš autor poukazuje, je stanovisko, ktoré vidí v dejinách filozofie vlastný zmysel filozofie.

Pre historika sociológie z tejto filozofmi rozpracovanej problematiky vzniká otázka, či je správne postupovať v dejinách sociológie obdobne, ako je to v dejinách najmä prírodných vied a techniky. a zaujímať sa o zmysel predchádzajúcich vývinových štádií sociologického myslenia len natoľko, nakoľko sú tieto štádiá obsiahnuté v súčasnom štádiu, alebo podľa druhej krajnosti, krajnosti romantického chápania, vidieť sociológiu ako celok práve v jej dejinách. Rozvedením romantického prístupu môžeme si položiť otázku aj v takom zmysle, či existuje dajaká deliaca čiara medzi sociológiou, ktorú predstavujú jej dejiny a medzi tzv. sociológiou súčasnosti. Kde by malo teda začínať štúdium sociológie, keby sme odmietali jej dejiny.

Pokým pripúšťame, že narábanie s hypotézami má vedeckú plodnosť, je prirodzené, že musíme pripustiť aj zmysel toho, keď vývin v sociológii nebude mať vždy charakter priamočarého smerovania k pokroku a keď sa bude toto smerovanie k pokroku dosahovať len po celkovom preskúšaní vývinových možností, ktoré v danom období pred sociologickým myslením stáli alebo stoja.

4. Otázka zákonitosti vo vývine sociológie

Sled zmien, ktoré pozorujeme v priebehu času, obyčajne nazývame vývinom. Dávame tým výraz tomu, že na slede zmien zaznamenávame určitý trend, určité smerovanie bez toho, aby nás zaujímal cieľ tohto smerovania a zmysel tohto cieľa. Môže nás pritom však zaujímať otázka činiteľov týchto zmien a otázka vzťahu týchto činiteľov k samej sociológii. Konkrétne, môžeme si klásť otázku v tom zmysle, či sociológiu možno pokladať principiálne za nezávislú premennú veličinu, alebo v nej ide o veličinu závisle premennú.

Ambíciou historikov sociológie by malo byť v každom prípade stanoviť činiteľov týchto zmien, i vzťah týchto činiteľov k sociológii. Zatiaľ sme však na tomto úseku bádania iba v zajatí hypotéz.

Hovoríme, že by malo byť ambíciou historikov sociológie vypátrať činiteľov vývinu sociológie. Hovoríme to preto, lebo sú nám známe ťažkosti, na ktoré takéto ambície, ak sú seriózne, nevyhnutne narážajú. Spomenuli sme už ťažkosti, s ktorými je spojené úsilie o identifikovanie samej sociológie ako reality diferencovanej od ostatných kultúrnych a vedných útvarov. Táto identifikácia je totiž i v tejto súvislosti neodmysliteľná, lebo ak chceme vyjadriť postavenie činiteľov vývinu sociológie bez ohľadu na to, či v nej budeme vidieť závisle premennú alebo nezávisle premennú a bez ohľadu na to, či týchto činiteľov budeme vidieť v rámci alebo mimo rámca sociológie, o sociológii by sme mali vedieť, kde začína a kde končí, čo reprezentuje jej vnútorné a čo jej vonkajšie prostredie, prípadne, čo z vonkajšieho prostredia je jej najbližším vonkajším prostredím, schopným dajako na ňu pôsobiť. Je iste nepochybné, že ak nie je možné stotožniť filozofiu, psychológiu, teóriu umenia, právo alebo aj fyziku, so sociológiou, stoja tieto vedy mimo sociológiu a v určitom zmysle ich môžeme pokladať za jej vonkajšie prostredie. To však ďalej znamená, že diferencované postavenie týchto vied a ich vzťah k sociológii ako vzťah vonkajšieho prostredia k nej, otázku závislosti jedných na druhých priamo nastoluje.

Ešte vypuklejšie sa stavia otázka činiteľov vývinu sociológie v jej vzťahu k vonkajšiemu prostrediu danému politic-

kou a ekonomickou situáciou určitého sociálneho systému. Ak zásadne vychádzame z toho, že sociológia je determinovaná danou politickou a ekonomickou situáciou a že jej vývin je dôsledkom pôsobenia politických a ekonomických činiteľov, vedecké vyjadrenie tohto poznatku a jeho empirická verifikácia ostáva pred nami zatiaľ iba ako úloha, ako postulát. Aby sa táto úloha mohla plniť vo forme zistenia kauzálnych vzťahov, muselo by riešeniu tejto úlohy predchádzať identifikovanie parciálnych skutočností, ktoré z celého súboru politickej alebo ekonomickej reality možno ako činiteľov vývinu sociológie usvedčiť. Pravdaže, na takej úrovni bádania v týchto oblastiach ešte nie sme, ba zdá sa, že sa týmto smerom ani neuberáme. Identifikácia zložiek sociálnej reality v takom zmysle, ako ju bolo možné zabezpečiť napr. v oblasti rastlinnej morfológie, alebo živočíšnej fyziológie, organickej, prípadne anorganickej chémie, za týmito disciplínami ďaleko zaostáva. Ba takáto identifikácia zložiek nám chýba aj pri určovaní takeého javu ako je sama sociológia. No a pokiaľ nebudú predbežne vyriešené tieto otázky, nebude ani možné vysloviť vedecky platnú vetu, ktorá by mohla mať operatívny význam v riadiacej praxi. Konštatovanie o celkovej závislosti sociológie od ekonomických alebo politických podmienok mnoho nevysvetľuje. Konkrétna zmena na určitom úseku sociológie môže nastať paralelne s celým radom zmien na rozličných konkrétnych úsekoch ekonomickej alebo politickej reality a pri vyjadrení príčinného vzťahu by malo ísť predovšetkým o vyjadrenie účasti týchto konkrétnych zložiek a ich pôsobenia na daný úsek sociológie.

Akýkoľvek pokus o vedecké vyjadrenie závislosti vývinu sociológie od dajakých vonkajších činiteľov je za súčasného stavu dejín sociológie problematický, hoci vyjadrenie tejto závislosti, ak je zistiteľná, by malo byť jednou z prvoradých úloh dejín sociológie. Urobiť zadosť tejto úlohe možno podľa nášho náhľadu za súčasného stavu naozaj len v rámci konvenčnosti. Potom ale ostáva otvorenou otázka, či je účelné, aby sa stereotypným opakovaním konvenčnej formulácie o všeobecnej závislosti vývinu sociológie od činiteľov politických a ekonomických zvyšoval rozsah textu dejín sociológie.

Za seriózný bolo možné svojho času pokladať pokus štrukturalistov o určenie charakteru zákonitosti vývinu sociálnych javov. Oni totiž vychádzali z predpokladu, že jednotlivé vývinové rady majú svoju špecifickú zákonitosť, imanentnú danému radu, ale okrem toho, že celý vývinový rad je determinovaný činiteľom ekonomickým. Tento predpoklad umožňoval na jednej strane rozvíjať analýzu zmien jednotlivých znakov daného javu priamo na jave samom, a to i vo vzťahu k predchádzajúcim vývinovým fázam determinovaným vlastnými podmienkami, a na druhej strane dával tento predpoklad priestor pre rozvíjanie skúmania celkovej závislosti javu, vývinového radu, od ekonomických podmienok. Avšak akokoľvek teória imanentného vývinu pôsobila podnetne, nemohla sa širšie rozvinúť pre spomenutý nedostatok na úseku identifikovania zložiek jednotlivých sociálnych javov. Zato má podiel na tom, že práve na jej základe možno vypuklejšie skúmať vzťah ľudského činiteľa k jednotlivým vývinovým radom. Vypuklosť tohto vzťahu vystupuje konkrétne napr. na medzidisciplinárnej rovine psychológie a estetiky, kde nadobúda charakter paradoxnosti. Teória imanentného vývinu robí totiž z daného vývinového radu relatívne nezávisle premennú veličinu. Z toho vyplýva, že literárny konzument je v tomto prípade veličinou závisle premennou. Paradoxné je to, že teória imanentného vývinu formuluje empiricky dokázateľne autokinetický charakter človeka na veličinu závisle premennú a produkt ľudskej autokinézy povyšuje na jej nositeľa. V súvislosti so sociológiou by táto zásada teórie imanentného vývinu znamenala, že sociológia sa vyvíja svojou vnútornou dynamikou a sociológovia sa tomuto vývinu podriaďujú, súc iba nástrojom sebaavyjadrovania sociológie akožto radu s imanentnými vývinovými zákonmi. Systém poznatkov, ktorý je reprezentovaný sociológiou nevznikol nijakou formou samokreácie týchto poznatkov, ale vznikol činnosťou ľudských mozgov, teda kreačnou schopnosťou človeka.

V dôsledku tohto aj vývin, ktorý v časovom slede na sociológii zaznamenávame, môže sledovať určitý cieľ a tento cieľ môže v dôsledku ľudského zámeru nadobudnúť určitý zmysel. Potom ale prestávame hovoriť o vývine a začíname hovoriť o po-

kroku sociológie. Cieľ, ktorý vývin sociológie sleduje je smerovanie k vedeckosti a vedeckosť sociologického myslenia je obsahom zmyslu celého sociologického úsilia. Zmeny, ktorým podlieha sociologická tvorba, hovoria o určitých zákonitostiach v činnosti mozgovej smerujúcej k vytvoreniu systému čo najpravdivejších a najúplnejších informácií. Zmeny a zákonitosti, ktorých štúdium by malo byť úlohou sociológie, mali by sa teda týkať smerovania sociologického myslenia k čoraz vyššej vedeckej úrovni. Záleží iba na tom, či sa s týmto cieľom a s takým zmyslom vývinu sociológie uspokojíme.

5. Dejiny sociológie a metasociológia

Sociológia, ako konečne každá veda je typický sociálny jav. Ak uplatníme pri štúdiu aj sociológie sociologickú požiadavku: študovať každý sociálny jav z hľadiska jeho štruktúry i vývinu, potom je len prirodzené, že štúdium dejín sociológie je treba chápať ako štúdium tohto sociálneho javu v jeho diachronickom priereze. Potom je pravdaže prirodzené i to, že takéto štúdium v diachronickom priereze nie je mysliteľné bez určenia konštitutívnych znakov vnútornej skladby daného sociálneho javu.

Uplatnenie tejto sociologickej zásady na štúdium dejín sociológie nám podstatne uľahčí riešenie niektorých metodologických problémov. Umožňuje nám vidieť, v akom zmysle dejiny sociológie tvoria obsah vlastnej sociológie, ďalej umožňuje vidieť, že ako každý sociálny jav, i sociológia a jej vývin sú podmienené sociálnou aktivitou autokinetických jednotlivcov, ktorých konanie a sebauskutočňovanie prebieha v širokom rozpätí od slepého, nezámerného prejavu slobody cez racionálne zdôvodnený zámer po stav donútenosti. Metasociologické hľadisko nám umožňuje vidieť, že i charakter zákonitosti vývinu sociológie môže nadobudnúť rozličné formy od vývinu po pokrok, a to podľa miery zámernosti, ktorou sa sociologickému mysleniu vtlača cieľ a tomuto cieľu zmysel.

Konečne toto metasociologické hľadisko vedie historika sociológie k tomu, aby si vypracoval určitý pracovný model konštituujuúcich zložiek sociológie s takým zameraním, aby na zmenách týchto zložiek mohol zaznamenávať všetky pravidelnosti, príp. zákonitosti, ktorými sa sociológia

v diachronickom priereze vyznačuje. Vypracovaním a postupným zdokonaľovaním modelu sociológie vo zmysle určenia jej konštituujuúcich zložiek môže historik sociológie podstatne prispieť aj k identifikácii sociológie ako sociálneho javu.

Časť II

Model sociologického myslenia ako základ pre sledovanie zmien vo vývine sociológie

Po predchádzajúcom rozboře nám vyvstáva otázka: Ako ísť ďalej pri plnení konkrétnej úlohy vypracovať dejiny československej, príp. slovenskej sociológie. Na túto otázku odpovedáme tým, že sa pokúsime vypracovať určitý model sociologického myslenia a že prácu na dejinách sociológie viažeme na tento model.

Ako je všeobecne známe, veda, a v jej rámci i sociológia, je javom sociálnym. Má stránku statickú, ale k jej poznaniu je potrebné štúdium aj jej stránky dynamickej. Uplatňovanie len statického hľadiska pri jej štúdiu viedlo k nejednému nesprávnemu postoju týkajúcemu sa vedeckosti a nevedeckosti tej alebo inej sociologickej orientácie a malo za následok nejednenie pokus vyradiť z vedy také systémy, ktoré odporovali určitej zabsolútnenej pozícii. Sociológia napr. organicistov nebola sociológiou pre psychologov a sociológia psychologov nebola vedeckou sociológiou pre sociologistov, atď. To sťažovalo riešenie aj nejednej otázky týkajúcej sa dejín sociológie. Preto sa vidí byť oveľa plodnejším taký postup, pri ktorom necháme pred sebou defilovať všetko to, čo sa doteraz na úseku sociologického myslenia vytvorilo a čo sa tu v časovom slede doteraz vyskytlo. Umožní nám to sledovať pretrvávajúce určité základné skutočnosti sociologického myslenia a zaznamenávať ich kvalitatívne i kvantitatívne zmeny. Podľa nich budeme môcť zaznamenať určitý vývinový trend v samom sociologickom myslení a podľa nich budeme môcť potom určovať aj mieru pokrokovosti a inovačného prínosu každého autora, prípadne jeho diela.

Pravdaže, dovolávanie sa diachronického prístupu k sociológii neznamena nijaké zásadné odvracanie sa od výsledkov dosiahnutých statickým prístupom k nej. Naopak, je treba osobitne podčiarknuť, že historik sociológie je nevyhnutne viazaný

na poznatky dosiahnuté takýmto prístupom k jej štúdiu. Bez neho by nebolo možné uplatňovať ani diachronický prístup.

Určitá zvláštnosť tu vystupuje do popredia tým, že uplatňovaním požiadavky diachronického snímkovania sociológie nás viac orientuje na sociologické myslenie než na samu sociológiu, ktorú možno z tohto hľadiska pokladať za produkt sociologického myslenia. Preorientovanie sa zo sociológie na sociologické myslenie má pre nás predovšetkým ten význam, že sociologické myslenie možno jednoznačne chápať ako proces, kdežto sociológia má stále svoju podobu staticky vyjadrenú v konkrétnych dielach.

Z toho pre nás vyplýva veľmi dôležitá výhoda. Na myslení ako procese možno totiž zaznamenávať spôsob, rozsah, i intenzitu zmien i bez zreteľa na to, akej tematiky sa obsah myslenia týka. To nám umožňuje objektívnejšie sledovať smerovanie sociologického myslenia k určitému ideálu vedeckosti. Pravdaže, predpokladá to mať k dispozícii konkrétny model, v ktorom by boli určené základné, konštitucionálne prvky sociologického myslenia.

Domnievame sa, že týmito základnými prvkami — ako sme to už uviedli v úvodnej časti referátu — sú:

1. Voľba bádateľského predmetu, resp. obsah snímkovania sociálnej reality a stavanie sociologickej problematiky.
2. Aplikácia metód snímkovania sociálnej reality a spracúvanie zozbieraného materiálu.
3. Pozícia snímkovania sociálnej reality.
4. Stupeň a spôsob sociálnej angažovanosti bádateľovho myslenia.

Sú to prvky, ktoré sú určitým spôsobom a v určitej podobe zastúpené v sociologickom myslení každého bádateľa a dovoľujú toto myslenie charakterizovať v dostatočnej miere bez toho, aby museli byť definitívne vyriešené napr. všetky otázky súvisiace s diferenciáciou spoločenských vied. Okrem toho, tieto základné prvky nám umožňujú diferencovanejšie sledovať zmeny v sociologickom myslení a umožňujú toto myslenie aj určitým spôsobom diagnostikovať. Na ich základe možno určiť, v čom sociologické myslenie v danom období, prípadne u daného autora vyniká a v čom zaostáva. Hodnote-

nie z vývinového hľadiska je možné takým spôsobom, že za vývinový priestor, do ktorého budeme potom zaraďovať jednotlivé prípady, zvolíme si priestor vymedzený stavom jednotlivých prvkov na začiatku 19. storočia a stavom, ktorý vykazujú tieto prvky v súčasnosti. Pritom je treba brať na vedomie, že rozvoj jednotlivých prvkov neprebíhal rovnomerne, ani rovnakým tempom a že práve v rozdielnosti vývinového stupňa jednotlivých zložiek a ich vzájomného pomeru sa prejavuje špecifickosť sociologického myslenia tak u jednotlivých autorov ako aj období.

Venujme aspoň v krátkosti pozornosť rozvoju tu uvedených prvkov, zložiek sociologického myslenia v našich dejinách.

1. Voľba bádateľského predmetu, resp. obsah snímkovania sociálnej reality a stavanie sociologickej problematiky

Ako v rámci celosvetovom, tak aj v rámci československom voľba bádateľského predmetu, resp. to, čo tvorí obsah snímkovania sociálnej reality, ako aj stavanie sociologickej problematiky, vykazujú neobyčajne široké a pestré rozpätie. Toto rozpätie môžeme sledovať na dvoch rovinách: na rovine identifikácie a na rovine komplexnosti. Otázkou tu je, čo sa bádateľsky snímkuje a do akej miery je snímkaný predmet vzhľadom na sociálnu realitu ako realitu „sui generis“ reprezentatívny. Do akej miery v ňom vystupuje plnosť a adekvátnosť sociálnej špecifickosti. Ako sa to u jednotlivých autorov prejavuje, to vidieť vo veľkej miere na významovom poli už základných používaných pojmov. U niektorých autorov je toto pole iba všeobecne, neanalyzovane stanovené terminológiou hovorovej reči a na úrovni bežného kontaktu s ľuďmi. Preto aj pojmy, ktoré oni používajú, majú síce význam pre celkovú konverzačnú orientáciu, ale vo vedeckom myslení sú málo použiteľné a vyžadujú vysoký stupeň logickej tolerancie.

Na druhej strane sú však autori, — a oni určujú cestu zvedečtovania sociologického myslenia, — ktorí významové pole svojich pojmov dopracúvajú na základe odbornej identifikácie sociálnej reality. Odborná identifikácia pozostáva z vymedzenia hraníc a znakov, ktorými je sociálna realita ako špecifický útvar reality vôbec daná, ako i zo zistenia jej zložiek,

určenia ich vzťahov a jej zaradenia v globálnom útvere sociálnej reality.

Naši autori sa už v predsociologickom období snažia snímковать sociálnu realitu ako čosi špecifického a predpokladajú existenciu jej nadindividuálneho charakteru. No typické pre celé toto obdobie je to, že títo autori sa v ňom pokúšajú vy-diferencovať sociálnu realitu iba v tých najvšeobecnejších črtách a len postupne tu dochádza k presnejšiemu formulovaniu toho, čím a ako je táto realita daná. Z celkového komplexu globálnej sociálnej reality si potom postupne jednotliví autori vyberali určité úseky a snažili sa ich vyjadriť kategóriami, ktoré im poskytovala vtedajšia veda a ich vlastná vedecká výslosť.

Tak pre našich osvietenských racionalistov, akými boli Tešedík, Berzeviczy, Feješ a Schwartner, východiskovým útvárom pre štúdium sociálnej reality bol štát. On bol garantom blahobytu, i prameňom biedy, a on bol i tým, čo záviselo od ľudí, konkrétne od tých, ktorí ho spravovali a ktorí v ňom plnili určité úlohy. Podstata štátu im bola podľa Rousseaua daná spoločenskou zmluvou, ktorú mlčky, ale zámerne uzavreli jednotlivci medzi sebou, aby dali základ spoločnému orgánu, ktorý by realizoval ich záujmy. Javy, ktoré hovorili o normálnosti a abnormálnosti sociálnych pomerov, boli týmto osvietencom: morálka, právo, vzdelanosť, a zložky, ktoré sa na týchto javoch účastnili, boli spoločenské stavy. Z týchto stavov najvýznamnejšie postavenie podľa našich osvietencom zaujímali sedliaci, na ktorých visela výživa, ale i celá daňová farcha štátu. Preto i sociálna realita, ktorú naši osvietenští racionalisti volili za predmet svojho záujmu, bola bezprostredná realita najpálčivejších, i administratívne riešených sociálnych otázok týkajúcich sa sedliaka a dediny.

Obdobie nášho romantického obrodenia je v mnohom ohľade vyslovenou negáciou osvietenského prístupu k sociálnej realite. Štúr, ale i Palacký, ktorí sa v tomto ohľade opierali na Hegelovu filozofiu, pristupovali k sociálnej realite ako k forme sebarealizácie absolútneho ducha. Bytie a celá sociálna realita im boli akoby stiahnuté obručou objektívnych, na individuálnych zákonoch sebauvedomovania ducha smerujúceho k slobode. Sebausku-

točňovanie ducha malo svoje prirodzené formy a v dôsledku toho bádateľským programom sa stalo hľadanie toho prirodzeného. Takéto prirodzené útvary nachádzali naši romantici v národoch, v ich reči, umení, hlavne v ich ľudovom umení a v náboženstvách a pri štúdiu týchto javov sa zaujímali hlavne o možnosti ich plného rozvoja.

Avšak roky štyridsiate, plné revolučných pohybov, vystriedali toto rojčenie vo výšinách absolútneho, či objektívneho ducha a už našich štúrovcov uzemnilo do veľkej miery hnutie radikálnych demokratov, ktorí videli sociálnu realitu v drobných chatrčiach a v celkom reálnych formách boja širokých mas o uchovanie holej existencie a o zabezpečenie najzákladnejších životných podmienok. Je to sociálna realita Sabinu, Friča, ale i Klácela, Arnolda a iných, a na Slovensku zase sociálna realita Janka Kráľa, Štefanoviča a iných. Bola to realita videná bez akejkoľvek spätosti s dajakou zákonitou štruktúrou, ale zato realita, z ktorej vyrážala obrovská, i keď utopistická viera v nastolenie spravodlivosti pre všetkých, ale hlavne pre trpiacich ľudí.

Potrebu chápať sociálnu realitu odbornejšie, na vyššej úrovni začal nastolovať G. A. Lindner. Chcel by sa sociálnej reality zmocniť v jej celom rozsahu. To ho oproti radikálnym demokratom posúva znova smerom k vyššej abstrakcii a už sa nesnaží snímkať napr. konkrétnu skutočnosť vykorisťovania chudoby, ani nesnímkuje problematiku všeobecného volebného práva, ale orientuje sa na problematiku obecného typu spoločnosti. Problematika typu spoločnosti ako takej, teda spoločnosti v najvšeobecnejšom význame ho zaujíma a pre štúdium tejto obcejnej spoločnosti buduje aj systematickú vedu. Aké javy ho na spoločnosti zaujímali, o tom hovoria aj tri základné časti jeho novej vedy, a to: fyziológia spoločnosti, sociálna psychológia a politická psychológia. Pravdaže, táto koncepcia ho zaviedla na pozície redukcionistické, ktoré v našom prostredí nemalou Masarykovou zásluhou nedosiahli uplatnenie.

Masarykovský, tzv. kritický realizmus snímkuje zo sociálnej reality skôr vo zmysle tradícií racionalistických a tradícií radikálnych demokratov než vo zmysle tradícií romantických obrodencov a prí-

padne vo zmysle Lindnerovej koncepcie. Z Palackého mu ostal záujem o zmysel národných dejín, ale široké syntetické koncepcie sociálneho vývinu odmietal. Zameriaval sa viac na štúdium sociálnej statiky na konkrétnu sociálnu problematiku, zákonitosti, ale ako Masaryk v *Rukoväti sociologie* (s. 736) hovorí „Otázka po zákonech historických a sociálnych je tedy podstatně psycho-logickou“. Snímkovanie sociálnej reality vo zmysle kritického realizmu je kompromisom, ktorého cieľom bolo hamovať krajný individualizmus, ale i krajný objektivizmus.

Obdobie rozvoja sociológie po r. 1918 je poznačené do veľkej miery Masarykovým kriticismom, ale už začínajú dozrievať pokusy o vedecké modelovanie sociálnej reality. Hľadá sa spôsob na jej vymedzenie v jej globálnej podobe, ako to vidíme v systéme Chalupného, ktorý sa snaží usústaviť celú sociálnu skutočnosť, ale hľadajú sa formy ešte obcejnejšieho chápania sociálnej reality, a to vo viac-menej explicitne vyjadrenej podobe, ktorú nachádzame napr. u Bláhu v jeho modeli tzv. federatívneho štruktúrneho funkcionalizmu. Významný príspevok v tomto zmysle treba vidieť aj v diele príslušníkov Kráľom vedeného Pražského sociologického kruhu, kde napr. Machotka videl sociálnu realitu už výrazne v kategóriách vedeckého modelu.

Pre dejiny sociológie v Československu je charakteristické, že, aj keď veľká väčšina publikovaných štúdií sa snažila nevýkročiť z tradične postulovaného kritického realizmu a registrovala sociálnu realitu a jej výseky v ich hovorove tradovanej, teda nie vo vedecky identifikovanej podobe, predsa len tu boli už vážne pokusy a príspevky k postupnému vedeckému vydifferentencovaniu sociálnych javov v ich funkčnej spätosti so sociálnym systémom ako verifikovateľnou realitou a v ich začlenení do všeobecnejších sociálnych vzťahov a procesov. Voľba predmetu sociologického bádania v jeho empiricky i teoreticky vydifferentencovanej podobe vzhľadom na globálny sociálny systém a jeho fungovanie je zatiaľ stále ideálom i pre súčasnú bádateľskú prax a sociologické myslenie vôbec. Vypelost sociologického myslenia v tejto zložke, v tomto prvku, sa právom posudzuje podľa toho, do akej miery sa autor tomuto ideálu priblížil.

2. Aplikácia metód snímkovania sociálnej reality a spracúvanie zozbieraného materiálu

Druhú významnú zložku charakterizujúcu sociologické myslenie vidíme v aplikácii metód. Pod aplikáciu tu všeobecne rozumieme hodnotenie metód, spôsob ich používania, ale aj ich dopracúvanie. Pokiaľ ide o metódy samy, tu máme na mysli tak metódy snímkovania reality, ako aj metódy spracúvania materiálu.

Varianty tejto zložky možno zaznamenať v rozpätí od aplikácie metód filozofického myslenia po aplikáciu špecifických metód a techník vypracovaných a dopracúvaných paralelne s rozvojom sociologickej problematiky. Pre dejiny sociologického myslenia v Československu je charakteristické, že už v období osvietenského racionalizmu badať zásadný odklon od rýdže špekulatívnych rozborov sociálnej reality. Naopak, pre toto naše obdobie je veľmi charakteristická orientácia na snímkovanie sociálnej reality empirickými metódami. Berzeviczy, Schwartzner, Feješ, pracujú s plným využitím existujúcich štatistík a Ján Feješ dokonca už v r. 1807 uskutočnil u nás prvý empirický výskum a zameral ho na problematiku žobrákov. Použil na to vopred plánovaný rozhovor. V tomto období je síce badať celkovú atmosféru, v ktorej osvietenstvo postuluje rozumové rozvíjanie aj náboženských poučiek a teda neprekvapuje, keď empirické metódy sa tu splietajú s deduktívnym výkladom, ktorým sa autori snažia zakončiť svoje empirické poznatky v metafyzických pravdách. Avšak celkove badať už v tomto období výraznú tendenciu prispôbovať kategórie metafyzického myslenia poznatkom opierajúcim sa na empirickú skutočnosť.

Obdobie romantického obrodovania u nás nepozná empirický spôsob snímkovania sociálnej reality v takej podobe, ako ho vypracovali osvietenski racionalisti. Im kontakt so sociálnou realitou zabezpečuje priame pozorovanie a osobná skúsenosť. V rámci tejto skúsenosti opornými bodmi pre tvorenie poznatkov sú iba viac-menej náhodné skutočnosti, ktoré majú iba ilustračnú hodnotu.

Priklon k systematickému zbieraniu údajov, ktoré by vyjadrovali plný obraz o sociálnej realite nenachádzame ani u radikálnych demokratov. Aj tu sa sociálna realita snímkuje iba ilustračne. Na empi-

rický materiál štatistického charakteru sa začína až sto rokov po osvietenskom období orientovať Masaryk a Foustka. Zato však v období medzivojnovom sa stáva štúdium empirického materiálu priamo i v teréne všeobecnou požiadavkou. V tomto období sa začína rozvíjať aj systematický záujem o metodologické problémy v celej ich šírke. Na rovine metodologickej sa rozvíja podľa nášho náhľadu aj ťažisko sporov medzi Pražským a Brnenským sociologickým kruhom. Nešlo tu len o prísne striehnutie nad dodržiavaním pravidiel týkajúcich sa používania existujúcich metód sociologického výskumu v teréne, ako ich formuloval napr. Machotka vo svojej štúdii *K sociologii rodiny*, a ako sa to prejavilo napr. v boji o Obrdlíkovu štúdiu *Povolání a veřejné blaho*, ale máme tu na mysli i metodologickú problematiku súvisiacu s úsilím o vybudovanie sociológie ako syntetickej sociálnej vedy. Ako je známe, Pražský kruh sa usiloval k tejto syntéze dospieť induktívne, opierajúc sa na výsledky bádania v jednotlivých sociálnych vedách, kým Brnenský kruh sa o túto syntézu usiloval viac-menej deduktívne z pozície sociálnej filozofie.

Na úseku aplikácie metód treba osobitne zaznamenať aj inovačný prínos, ktorý možno vidieť v Ullrichom vypracovanej a Pražským kruhom, ba dokonca aj Štefánkom akceptovanej a propagovanej tzv. komponentálnej metóde.

V období medzivojnovom badať u nás zovšeobecnené používanie empirických metód výskumu v teréne, ale metodika spracúvania získaného materiálu ostáva celkove ďaleko za úrovňou v štatistike rozpracovaných metód.

3. Pozícia snímkovania sociálnej reality

Ako tretia zložka nášho modelu sociologického myslenia vystupuje pozícia snímkovania sociálnej reality. Pozíciou snímkovania tu rozumieme prístup, ktorý charakterizuje bádateľa po stránke jeho ideologickej orientácie, jeho vedeckej vyspelosti, jeho náročnosti na vedeckú úroveň bádania a jeho bádateľský zámer. Určitú pozíciu v tomto zmysle zaujíma každý sociológ a teda určitý jej variant môžeme zaznamenať v každom prípade.

Ide o zložku, ktorá je takisto neodmysliteľná pri skúmaní procesu zvedechovania sociologického myslenia. Umožňuje nám

sledovať nielen samu ideologickú orientáciu autorov podľa základného triedenia do skupiny materialisticky alebo idealisticky orientovaných, do skupiny buržoáznych a marxistických sociológov, ale umožňuje nám sledovať aj proces zvedečovania samého ideologického zamerania u daného autora.

V rámci vedeckej vyspelosti jednotlivých autorov tu sledujeme kritériá vedeckosti, s ktorými sa autori sami stotožňujú a podľa ktorých sa správajú. Ide o kritéria, podľa ktorých každý autor sám posudzuje správnosť, spoľahlivosť a pravdivosť poznatkov a celých ich systémov. Stredovek videl takéto kritérium v dôkaze, že daný alebo získaný poznatok je v súlade s dogmami platného cirkevného učenia, resp., že týmto dogmám neodporuje, ale naopak, že z nich vyplýva. I vedecky muselo by platné to, čo bolo platné dogmaticky. Zákonitosť sa odvodzovala od pôsobenia antropomorficky chápanej prírody, ktorá sa kládla ako určitý medzičlánok medzi prvú príčinu a človeka, a len postupne sa zákonitosti v sociálnej oblasti začali vyvodzovať z charakteru sociálnych javov samých. Táto požiadavka bola v našej sociológii medzivojnového obdobia teoreticky celkove už udomácnená, ale v praxi dogmatizmus pretrvával.

Náročnosť oproti úrovni vedeckého bádania možno ďalej vidieť v rozpätí od vedomého uplatňovania kritičnosti, ako nám je známe z obdobia osvietenského racionalizmu, cez konfrontáciu poznatkov s existujúcimi systémami poznatkov, až po teoretickú a empirickú verifikáciu, ktoré sa operajú na výsledky kvalitatívnej, i kvantitatívnej analýzy skutočnosti. Aký význam sa pripisoval verifikácii poznatkov poznatkami zaradenými do väčších systémov, to vidieť napr. u L. Štúra, ktorý analytickú kritičnosť osvietenských racionalistov vyhlasuje za prejav „ledafilezofov“, ktorí nevedia pochopiť „celkový plán histórie sveta“, plán, v ktorom príroda i duch tvoria veľkolepú jednotu. Požiadavka verifikácie poznatkov na základe kvalitatívnej a kvantitatívnej analýzy skutočnosti sa presadzovala v našom sociologickom myslení len pozvoľna. Ba dodnes je ešte zakorenená zvyklosť uspokojovať sa s kritičnosťou, ktorá sa opiera viac na zrenie, na evidenciu mysliaceho

bádateľa než na konfrontáciu s materiálom.

Konečne pozíciu snímkovania sociálnej reality charakterizuje aj bádateľský zámer autora. Tu sa môžeme stretnúť s nenáročným úsilím o popis a systematické učlenie pozorovaných skutočností, ale môžeme sa tu stretnúť aj s veľmi náročným úsilím bádateľov o čo najplnšiu identifikáciu sociálnych javov, o vypracovanie modelov sociálnej reality, o zistenie vnútornej väzby ich zložiek, ako aj o zaznamenanie a vyjadrenie kauzálnych vzťahov medzi jednotlivými javmi a pod. Na tomto úseku, ako vidieť, existuje naozaj veľmi široké rozpätie. Pozíciu snímkovania si môžu autori uviedomovať, i neuvedomovať. Podľa toho potom, v akej miere im na jej vyjasnení záleží, možno očakávať aj zámerný prínos ku zvedečovaniu sociologického bádania.

4. Stupeň a spôsob sociálnej angažovanosti bádateľovho myslenia

Konečne, ako štvrtú zložku modelu sociologického myslenia sme zvolili stupeň sociálnej angažovanosti. Je síce známe, že už Comte dal sociológii do vena úlohu poznávať za tým účelom, aby bolo možné predvídať a na tomto základe ďalej upravovať i sociálnu prax. Takisto je známe, že Marx výslovne postuloval pomoc vedy pri pretváraní spoločnosti. Avšak vo všetkých fázach sociologického myslenia sa tento postulát nechápal ani rovnako reálne, ani rovnako intenzívne. Naopak, vidíme tu uplatňovať sa v širokom rozpätí varianty od čistého scientizmu vyplývajúceho z krajného objektivismu cez umiernený pozitivizmus až po krajný revolučný aktivizmus vyvierajúci z nezlomnej viery v pravdivosť vlastného subjektívneho poznania.

Vedecký objektivismus vo svojich krajných dôsledkoch znamená toľko, že poznanie a teda aj veda sú iba pasívnym odrazom objektívnej reality a pôsobenia jej zákonov, pričom tieto zákony sú imúnne oproti zámernosti jednotlivca. Zmysel vedeckého poznania je tu daný len ako obohatenie myslenia, t. j., ako veda pre vedu. V takejto čistej podobe sa u nás scientizmus nevyskytoval a jednotliví autori, ako napr. Feješ, v novej dobe príslušníci Pražského kruhu, boli z neho usvedčovaní násilne.

Frotipólom krajného objektivismu je subjektivistický revolučný aktivizmus, ktorého teoretickým základom býva dogmatizmus a praktickým dôsledkom častá deformácia sociálneho vývinu. Typické pre tento typ je uplatňovanie sociálnej angažovanosti akéhokoľvek, teda neraz neverifikovaného poznania.

Ideálu vedeckosti sa najviac blíži sociologické myslenie, ktoré predpokladá oprávnenosť sociológie angažovať sa, až keď dosiahne úroveň vedeckej dopracovanosti. Na tomto stupni sociologického myslenia sa stretávame s odmietaním praxe, v ktorej základom pre sociálnu aktivitu sú neraz improvizované, neverifikované poznatky, vydávané za vedecké.

Okrem bezprostrednej spätosti sociologického myslenia so sociálnou aktivitou nás na sociálnej angažovanosti zaujíma aj jej motivácia. Na dnešnej úrovni historického bádania je ešte ťažké hovoriť o tom, či existuje dajaká dokázateľná následnosť jednotlivých druhov sociálnej motivácie a či si vôbec autori uvedomovali potrebu motiváciu svojej angažovanosti dajakou dotvárať. No je nepochybné, že motivácia spoločenskej angažovanosti sa dá u autorov vysondovať, že sa u nich z prípadu na prípad mení a že môže byť pre nich, tak ako aj pre celé obdobie alebo skupinu, typická.

Zásady autonómnej morálky kantovského typu, postavenej na slobode mravného konania a vyvierajúcej z úcty k obecnému zákonu podľa kategorického imperatívu: „Konaj tak, aby zásada tvojho konania sa stala obecným zákonom“, sa tu strieda s motiváciou eudaimonistickou a utilitaristickou, ktoré sa zase opierajú na predpoklad, že ľudské konanie má smerovať ku zabezpečeniu a stálemu zvyšovaniu všeobecného blaha. Avšak v angažovanosti sociologického myslenia sa okrem týchto variantov striedajú aj motivácie individualistické, i kolektivistické a socialisticko-humanistické.

V motivácii sociálnej angažovanosti sociologického myslenia možno plným právom vidieť aj chápanie významu, aký pripisuje autor bádateľskej činnosti.

Záver

Zápas o zvedčovanie sociológie sa odohráva na všetkých zložkách sociologického myslenia. Pravdaže, nie rovnomerne. Na-

opak, je neraz až prekvapujúce, aké rozdiely sú v úrovni týchto zložiek a ako ťažko sa vyrovnávajú u niektorých autorov zaostávajúce prvky. Prekvapujúcou je skutočnosť, že napr. práce osvietených racionalistov — keď si odmyslíme ich archaický štýl — vykazujú bezmála takú úroveň, s akou sa stretávame v jednotlivých znakoch u autorov z veľmi pokročilých období. K takémuto záveru prichádzame pri porovnávaní štúdií o dedinskej problematike, ako ju spracúvali osvietení, a ako sa s ňou stretávame v úvahách sociológov z medzivojnového obdobia. Takisto prekvapuje aj charakter Schwanerových prác v porovnaní so sociografickými štúdiami Štefánkovými. Inokedy zase prekvapuje veľmi náročné stavanie sociologickej problematiky sprevádzané zotrvávaním na málo prieborných metódach alebo na máloprieborných pozíciách snímkovania. To je napr. nepochybne najlepšia štúdia I. A. Bláhu Sociologie intelligence.

Sledovanie zmien vo vývine sociologického myslenia podľa týchto štyroch prvkov má určité prednosti aj pre vypracúvanie monografických štúdií. Poskytuje pevný rámec pre systematickú charakteristiku a detailnejšiu analýzu sociologických diel, širšie pole pre porovnávacie štúdium a hlavne použiteľnosť na tomto základe vypracovaných monografických štúdií pri spracúvaní systematických dejín našej sociológie. Biografické štúdie bez podobnej požiadavky by sa mohli ľahko stať nekritickou glorifikáciou, alebo naopak, nedostatočným odborným zhodnotením daného autora, čím by i sama monografia strácala na svojej heuristickej hodnote.

Model sociologického myslenia s uvedenými štyrmi konštitutívnymi zložkami môže byť diskutabilný. Možno ho azda aj ďalej dopracovať i z hľadiska jeho úplnosti, i z hľadiska reprezentatívnosti týchto zložiek pre charakteristiku sociologického myslenia. Možno konečne vyslovovať pochybnosti aj o správnosti predpokladaných vývinových tendencií a ich podoby v jednotlivých vývinových štádiách, najmä v tom zmysle, či každé nasledujúce vývinové štádium sa má chápať ako vysporiadanie sa so štádiami predchádzajúcimi. Ani my nevidíme v uvedenom modeli dajaké konečné riešenie.

Uviedli sme ho preto, aby sme získali vôbec určitý podklad pre vyjasnenie metodických otázok týkajúcich sa prác na dejinách sociológie. Kdesi a určitým spôsobom začať treba. Najmä, ak cítíme potrebu podávať dejiny sociologického myslenia náročnejšie, než je časove usporiadaný anotovaný súpis sociologickej literatúry s krátkymi doplnkami o životopisných údajoch.

Sme toho názoru, že dožadovanie sa konfrontácie sociologického myslenia podľa uvedeného modelu nevylučuje štúdium mnohofunkčnej závislosti sociologického myslenia z titulu akýchsi výlučných zákonitostí imanentného vývinu sociologického myslenia ako dakajého uzavretého sociálneho systému. Sme však toho náhľadu, že na štúdium závislosti sociologického myslenia od iných vývinových radov je treba najprv zaregistrovať a vyjadriť zmeny, ktoré sama sociológia v časovom slede zaznamenala. Po identifikácii týchto zmien, možno začať aj s úspešným skúmaním ich príčin. Ak sa teda orientujeme na zisťovanie zmien na rovine sociológie, je to iba z metodických príčin.

K účasti na riešení týchto, a vlastne všetkých metodologických problémov dejín sociológie vyzývame aj touto cestou čo najširší kruh pracovníkov. Do tejto práce voláme preto, lebo doba nás nemilosrdne núti bdieť nad programovým zvedečovaním nielen sociológie, ale aj dejín tejto našej, takým obrovským spoločenským dosahom poznačenej spoločenskej vedy.

Резюме

А. Гирнер: Методологические проблемы истории социологии с особым вниманием к истории чехословацкой социологии

При научной разработке истории социологии предполагается кроме иного и разрешение целого ряда методологических вопросов. Такими являются вопросы, связанные с определением и применением принципов, которые должны быть обязывающими при разработке конкретной истории. Их можно разделить на две группы. В первую группу можно зачислить вопросы, в которых уже в различных позициях ведется дискуссия. Такими вопросами являются: 1) Вопрос предмета истории социологии. 2) Вопрос критерий научности анализированных трудов. 3) Вопрос оценки развития социологии. 4) Вопрос закономерности в развитии социологии и 5) Вопрос истории социологии с точки зрения метасоциологии.

Вторую группу создают вопросы, касаю-

щиеся разработки и применения модели социологического мышления, которого составные части служили бы основой анализа и оценки каждого автора и его труда. Речь идет о следующих составных частях: 1) Выбор исследовательского предмета или же содержание рентгенирования социальной реальности и построение социологической проблематики. 2) Применение методов рентгенирования социальной реальности и разработка материалов. 3) Положение рентгенирования социальной реальности и 4) Степень и способ социальной ангажированности мышления исследования.

Вопрос, что должно служить предметом истории социологии усложняется с одной стороны тем, что социология не так ясно уже отчетлива по сравнению с иными общественными науками и не совсем ясно соблюдается принцип, что при изучении истории речь идет об изучении закономерностей, которые можно на определенном явлении отмечать. Если историк социологии вскрывает такие закономерности в социологическом мышлении, ему необходимо предоставить и право, чтобы социологов в определенном смысле обнаруживать и мог обнаруживать в рядах работников других общественных наук. Поскольку речь идет о критерии научности анализированных трудов, тут на месте, если после институционализации социологии включаются в историю социологии только труды профессиональных социологов или же профессиональных научных работников, а не труды беллетристического или журналистического характера.

Если принять во внимание, что социология выделялась из философии, само собой разумеется, что и ее до сих пор существующее развитие имеет некоторые общие черты с историей философии. Ее история не является односторонним процессом, но наоборот усилие по выявлению социальных закономерностей развивается в социологии во многих направлениях. Поэтому было бы неправильным исключать из истории социологии те направления, которые можно с определенной точки зрения считать «ненаучными» и наоборот, и тут необходимо изучать закономерности, на основе которых произошли отдельные социологические ориентировки.

Если социологию дифференцировать от остальных общественных наук, это не значит, что у нее характер замкнутой социальной системы и что закономерности ее развития являются имманентными в целом объеме. Амбицией историков социологии является и то, чтобы найти деятелей ее развития. Несомненно историки должны их искать и в среде, находящейся вне социологии. Если необходимо сначала изучать изменения в самой социологии, это только потому, чтобы легче найти деятелей для возникновения того, что уже как определенный вариант идентифицировано.

Из метасоциологической точки зрения социология является тем самым социальным явлением как и остальные. Следовательно имеет свою статистическую и динамическую сторону. Для истории социологии необходимо потом разработать модель конститутивных элементов социологического мышления и применять его при наблюдении за изменениями, появляющи-

мися в временном ходе во всех элементах, во всех составных частях.

Первую составную часть этой модели, следовательно то, что автор при рентгенировании социальной реальности считает содержанием, ядром этой проблематики, мы можем видеть в двух плоскостях: в плоскости идентификации и комплексности. В плоскости идентификации мы встречаемся с авторами, которые социальную действительность воспринимают в ее научно неанализированном подобии и удовлетворяются терминологией, которая хотя может предоставить всеобщую конверсионную ориентировку, но требует высокой степени логической терпимости. Научно известным является случай научных работников, которые смысловое поле используемых понятий дорабатывают на основе спейсидентификации данной социальной реальности. Это фактически и есть путь, ведущий к тому, что социологии придается научных характер.

На участке аппликации методов можем наблюдать отголоски философских точек зрения в социологии, как и усилие поставить социологию на собственную методологическую основу. Здесь важно не только самое применение эмпирических методов, но принимается во внимание и самое решение методологических вопросов и инновационная заметка для подтверждения социологических методов.

Под словом рентгенирование подразумеваем приступ, характеризующий исследователя по линии его идеологической ориентировки, по линии его научной зрелости, его требовательности к научному уровню исследования и его исследовательское намерение. Для развития социологии и ее направления к научности имеет решительно иное значение приступ автора, не имеющего высших научных амбиций нежели описать и рассортировать определенный социологический материал. Несомненно иное значение имеет работа автора, приступающего к материалу критически и с амбициями разработать модель изучаемой социальной реальности с ее внутренними распределениями, функциональной зависимостью и включением в глобальную социальную систему.

При наблюдении за четвертым элементом, четвертой составной части социологического мышления, речь идет о заметке, касающейся решения вопроса, когда социология является обоснованной, чтобы стать основой социальной практики. Этот вопрос важен уже потому, что в социологию включается множество сведений гипотетического, даже прямо ненаучного характера, вытекающего из догматизма или субъективистической ангажированности.

Применение упомянутой модели, хотя нельзя ее пока считать окончательной, может помочь при установлении тренда развития в социологии в довольно широком объеме. Оно может быть полезно при справедливой оценке отдельных авторов и их трудов и с другой стороны может восприниматься случайному некритическому окружению ореолом некоторых авторов. Упомянутая модель может служить и пособием при разработке монографических научных статей, из которых нужно было бы исходить при работе историков всеобщей социологии.

Summary

Alexander Hirner: Methodological Problems of the History of Sociology with Particular Respect to the History of Czechoslovak Sociology

In the scientific elaboration of the history of sociology also the solving of a great number of methodological problems is necessary. These are problems connected with the determination and application of principles obligatory for the process of elaborating a concrete history. They may be divided into two groups. In the first group it is possible to classify questions which are already being discussed from various standpoints. These are: 1. The problem of the subject matter of the history of sociology. 2. The problem of the criterion determining the scientific character of the analysed works. 3. The problem of evaluating the development of sociology. 4. The problem of laws regulating the development of sociology. 5. The problem of the history of sociology from the viewpoint of metasociology.

The second group is formed by problems concerning the elaboration and application of the model of sociological thinking the components of which would represent a basis for analysing and evaluating each author and his work. The following components are in question: 1. The choice of the research subject, or the contents of sampling social reality and of determining the sociological problems. 2. The application of the methods of sampling social reality and of elaborating the material. 3. The position of sampling social reality. 4. The degree and the kind of social involvement in the researcher's thinking.

The problem of what should be the subject of the history of sociology becomes complicated by the facts that sociology is not clearly defined in comparison with other social sciences and that the principle according to which the study of history implies the study of the laws which can be revealed in a particular phenomenon is not sufficiently respected. As the historian of sociology reveals such laws in sociological thinking, it is necessary to leave him the right to "discover" sociologists in a certain sense and to enable him to "discover" them also among the members of the other social sciences. As regards the criterion of the scientific character of the analysed works, it is advisable — after the institutionalization of sociology has taken place — to include in the history of sociology only the works of professional sociologists or those of professional scientists and not works of fiction or journalism.

When taking into consideration the fact that sociology has detached itself from philosophy, it becomes comprehensible that also its development until now shares some characteristics with the history of philosophy and that its history is not a process orientated in one direction but that here the effort to discover social laws develops in many directions. This is why it would not be correct

to rule out of the history of sociology the trends that, from a certain standpoint, could be regarded as "unscientific" and, on the contrary, it is necessary even here to study the laws forming the basis from which the separate sociological orientations proceed.

The differentiation of sociology from the rest of social sciences does not imply that it bears the character of a closed social system and that the laws of its development are immanent in the whole extent. The historians of sociology must aim at finding the agents of its development; it stands without doubt that they must look for them even in the environment outside sociology. If, in spite of all this, changes in sociology itself must be studied in the first place, this is done only in order to make easier the search for the factors responsible for the emergence of that which has already been identified as a certain variant.

From the metasociological viewpoint, sociology represents a similar social phenomenon as all the others. It has, therefore, both its static and its dynamic aspect. The history of sociology thus requires the elaboration of a model of the constitutive elements of sociological thinking and the application of this model in studying all the components of the changes gradually occurring in all the elements in a sequence of time.

The first component of this model — i.e. that which the author, in sampling social reality, views as the contents, as the core of these problems — can be traced at two levels: at the level of identification and at that of complexity. At the level of identification we come across authors who accept social reality in its scientifically not analysed form and are satisfied with a terminology which may perhaps offer a general conversational orientation but requires a high degree of logical tolerance. Scientifically significant is the case of scientists who complete the semantic field of the current concepts on the basis of expert identification of the given social reality. This is, in fact, the way leading to a continuous scientification of sociology.

In the area of the application of methods we may trace both the after-effects of philosophical viewpoints in sociology and the efforts to establish sociology on its own methodological basis. What is important here is not merely the application of empirical methods but also the solving itself of methodological problems and the innovating contribution to the completion of sociological methods.

By the "position of sampling" we understand the approach characterizing the researcher from the viewpoint of his ideological orientation, his scientific maturity, the claims he lays on the scientific level of the research and his research design. The approach of an author who has no higher scientific ambitions but to describe and classify the sociological material has a decidedly different significance for the development of sociology and for its scientific character than the work of an author who approaches the material critically and shows an ambition to elaborate a model of the examined social reality with its inner differentiation, its functional connections and its incorporation into the global social system.

In studying the fourth element, the fourth component of sociological thinking, we are chiefly concerned with contributing to the solution of the question as to when sociology is justified to become a basis for social practice. This problem is important for this very reason, since sociology is now often made to include a great quantity of knowledge of unscientific character based on dogmatism and subjective commitment.

The application of the mentioned model, even if it cannot be considered as definitive in any way, may, to a relatively broad extent, prove helpful in ascertaining the developmental trend in sociology. It may be useful for a just evaluation of individual authors and their works and may, on the other hand, prevent a contingent uncritical glorification of some authors. The mentioned model may be of help even in elaborating monographic studies from which the historians of general sociology should proceed in their work.